

Олена ДЕНИСЕНКО

*аспірант, Харківський
національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди*

УДК 821.82-6

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЛОМІЇ ПАВЛИЧКО ТА ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

Стаття присвячена аналізу поглядів літературознавців на науково-педагогічну діяльність С. Павличко і Ю. Шевельова в контексті модерністської парадигми на тлі літературно-художнього процесу початку ХХ століття. Незважаючи на деякі розбіжності у поглядах, їх об'єднували новаторські підходи в літературній критиці, що сприяло створенню позитивного іміджу української культури.

Ключові слова: модернізм, контекст, новаторський підхід, критика, культура.

Історія української культури, зокрема літературознавства, була би далеко неповною без постатей видатних науковців — Юрія Шевельова та Соломії Павличко. Перший відомий як мовознавець, був одним із тих, хто ввів поняття «українська мова» в науковий обіг і присвятив її дослідженню не один десяток англomовних праць, літературознавець, цікавий критик, культуролог, мемуарист, лауреат Національної Шевченківської премії, академік Національної академії наук України, почесний президент Вільної Академії наук у США, професор. Друга — викладачка в університеті США та Канаді, авторка книг: «Теорія літератури», «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського», «Зарубіжна література: Дослідження та критичні статті», «Листи з Києва», «Фемінізм», творець нового образу жінки та центру гендерних і феміністичних досліджень, член Національного союзу письменників України (1992—1999) та Асоціації українських письменників (1997—1999). Лауреат премії імені академіка Сергія Єфремова (посмертно), професорка. Обрання нами для паралельного аналізу саме їхньої творчості викликане кількома чинниками, і чи не в першу чергу йдеться про рівень наукового потенціалу та інтелектуальної свободи. Коли Соломія Павлич-

ко обирає діяльність Юрія Шевельова за об'єкт дослідження (зокрема, під час опрацювання теми «Модернізм у контексті Мистецького Українського Руху»), вона витворює своєрідне поле діалогу, спілкування рівного з рівним. Але це не єдина причина для нашої розвідки. Обидва науковці зробили чимало для того, щоб не тільки ввести українську літературу до світового контексту, а й вводили українського читача у світ зарубіжного мистецтва, а українських науковців привчали до незаангажованого, багатоаспектного аналізу текстів, проведеного в різних стратегіях. У своїй розвідці ми спробуємо не просто окреслити поле діяльності окремо кожного науковця, а й прокласти паралелі, зокрема порівнявши ставлення до модернізму — одного з головних літературно-художніх явищ ХХ сторіччя.

Про діяльність кожного з науковців написано чимало, підготовлено бібліографічні збірки (Юрій Володимирович Шевельов (Юрій Шерех). Матеріали до бібліографії / Упоряд. А. Даниленко і Л. Чабан. — Нью-Йорк, 1998; Соломія Павличко. Бібліографічний покажчик / Уклав С. Захаркін; Вступне слово «До читачів» Л. Танюка. — К.: Парламентське видавництво, 2000), а ще більше їхні праці спричинили до розгортання нових дискурсів в українській науці.

Погляд на літературно-критичний доробок двох видатних науковців крізь призму сьогодення є природнім і перспективним, адже в кількох важливих моментах наукові зацікавлення обох перебували близько одне до одного. Так само паралельно розвивалися й літературні дослідження, що інколи торкались подібних явищ і проблем українського письменства ХХ ст. Прикметним постає той факт, що життєві долі науковців є різними, як інколи й різними є їхні присуди щодо тих чи інших фактів та явищ культури. Географічний фактор відігравав тут одну з важливих ролей: Юрій Шевельов бачив українську літературу «із західної перспективи», а Соломія Павличко виробляла свій погляд, студіюючи зарубіжну літературу в підрадянській Україні. Водночас дослідниці не можна закинути уникання табуйованих тем чи перебування в річищі офіційної заангажованої науки. Соломія Павличко «була прикладом наукового сумління й самовіддачі, символом руйнування усталених табу, ви-

кликот стереотипності мислення. Ті імпульси новизни й провокативності, що йшли від неї, збурювали наукову думку, спонукали до суперечок, роздумів, нових пошуків — і в тому, здається, була її найвища місія в цьому світі» [4, с. 399]. Та й Юрій Шевельов, як слушно зауважує Леонід Ушкалов, «повсякчас прагнув залишатися по змозі «вільним мисленником», одним із дрібочки тих українських інтелектуалістів, які не боялися розмірковувати про вітчизняну літературу «з вищої точки погляду» [6, с. 99]. Ярослав Поліщук називає його «деконструювальником виробленої його сучасниками і навіть ровесниками системи», який мав на меті «ламання стереотипів та викриття щойно утверджених міфів», а також виразну настанову зосереджувати увагу на недооцінених постанках та творах [2, с. 254]. Як неодноразово наголошував науковець, «коли настане час вписуватися у світовий, ну скромніше — у європейський контекст нашого століття, то я, не вагаючися, згадав би, певно, Валер'яна Підмогильного, Євгена Маланюка, Євгена Плужника, Миколу Куліша, звичайно ж — ранній Тичина... В повоєнних роках важче, але коли назву Григора Тютюнника, Ліну Костенко, Івана Драча, Валерія Шевчука, Василя Стуса, Василя Голобородька, то не схиблю. Хоча, на кожному з цих, та й інших, сильних імен неодмінно, хотіли б вони цього чи ні, а радянське життя наклало свій відбиток, що тут вже зробиш. До сказаного вище хочу лише обов'язково додати: вихід у світ, навіть на європейському рівні, постане перед українською літературою лише з міцною державністю. Це — аксіома. Ніхто не цікавиться літературою чи мистецтвом маловідомих народів...» [7, с. 242–243]. Можна сказати, етичні позиції й певні парадигми наукового мислення обох дослідників частіше збігаються, ніж мають діаметральні розбіжності.

Слід зазначити, що Соломія Павличко та Юрій Шевельов були знайомі, а ще до особистого знайомства, безумовно, зналися на наукових розвідках одне одного, якими щиро захоплювалися і які (принаймні, це стосується Соломії Павличко), поширювали у своєму середовищі. Юрій Шевельов у телефонній розмові з Оксаною Соловей розповідає про свою зустріч із «Павличківною», як він її лагідно називає, у нього в Нью-Йорку: «Вчили колись антропологію? Ляпоноїдний тип.

Жвава, балакуча, але вміє слухати» [25.12.1989]³⁸. Цікаво, що, наприклад, Людмила Тарнашинська її характеризує так: «Не вельми говірка, дуже рівна у спілкуванні – лиш кілька чемних слів, короткий усміх...» [4, с. 386].

Відвідини Соломії Павличко у 1989 році для науковця стали одним із тих свідчень потрібності в Україні, які підтримували його: «Вона говорила від свого імені, але я сприйняв це як меседж: приїздіть, Ви нам потрібні» [25.12.1989]. Для нього, вважаємо, це було важливо, адже навіть перед смертю Юрій Володимирович переймався тим, що його не розуміють на Батьківщині. Ярослав Поліщук зазначає, що таке усвідомлення було результатом глибокої особистої психологічної роздвоєності науковця між Заходом і Україною, усвідомлення, що у нього є не тільки «любі друзі», а й «шановні вороги», а український читач не завжди сприймає те, що «не для дітей»: «Шерех... виявив вибагливу романтичну позицію, навіть романтичну гру в геніального автора і сірий натовп. Заявивши в першій книзі (навіть задекларувавши самою її назвою – «Не для дітей» (1964)) досить високі вимоги до читача, пізніше розчарований у сприйнятті своєї творчості автор удається до мовчання як протесту» [2, с. 249].

Проте період «мовчанки» щодо літературного життя був для науковця плідним у лінгвістиці. Зрештою, так здійснилася його мрія, яка здавалася майже нездійсненою в часи МУРу: «Я вже ніколи не буду тим, чим хотів і міг би бути – ученим-мовознавцем. Не напишу тих трактатів, що мав би написати. Я помітно для себе декваліфікуюся і стаю редактором мови або щось таке. Це дуже добре читати, але це було не легко усвідомлювати. Але гаразд. Чи можу я бути певним, що було б справді краще, якби все пішло так, як мені хотілося. Я не знаю» [Лист до Оксани Соловей від 26.II.1946 р.]. Проте ми не розглядатимемо корпус надзвичайно цікавих і фундаментальних мовознавчих праць Юрія Шевельова, зосереджуючись на діяльності в царині літератури. Тим паче, що зроблено ним у цій сфері напрочуд багато. У «Матеріалах до біографії» [9] зазначено 827 позицій робіт науковця з різних ділянок. Українському читачеві більшість робіт стали при-

³⁸ Печатка телефонної розмови Ю. Шевельова з О. Соловей, з архівів діаспори.

ступними із виходом тритомовика «Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології» (Харків, «Фоліо», 1998), на 1 400 сторінках якого зібрано низку есеїв та розвідок на теми української літератури, театру, малярства тощо, де Юрій Шевельов постає перш за все як майстерний критик.

Окреслимо основні життєві віхи науковця, починаючи з еміграційного періоду, оскільки Юрій Шевельов (Шерех) «не міг похвалитися ім'ям, винесеним з радянської України, де майже не виступав як критик, за винятком кількох театральних рецензій та публікацій в окупаційній пресі періоду війни. Йому треба було здобувати авторитет критика з нуля, а затим – і творити легенду про себе» [2, с. 245]. Отже, у 1945 році Юрій Шевельов перебував у Мюнхені, де пізніше впродовж 1946–1949 років був професором слов'янської філології в Українському Вільному Університеті. Наступні два з половиною роки він викладав в університеті м. Люнд (Швеція), а в 1952-му переїхав до США на запрошення Гарвардського університету, в якому викладав три східнослов'янські мови впродовж двох років. Згодом Юрій Володимирович перейшов до Колумбійського університету в Нью-Йорку, де 24 роки займав посаду професора слов'янської філології. Його запрошували викладати до двох десятків відомих університетів США, Канади та Європи, він є почесним доктором університету Альберти (Канада, 1983), Люндського (Швеція, 1984) та Харківського національного (Харків, 1998) університетів, був президентом Української Вільної Академії у США (1959–1961, 1981–1986), почесним президентом УВАН (з 1989). У 1990 році його обрано закордонним академіком НАН України, а у 2000-му Юрій Шевельов отримав Шевченківську премію за книги «Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології» та «Поza книжками і з книжок», хоча, як зазначає Ярослав Поліщук, «це було вже слабкою втіхою для американського професора, який наприкінці 80-х – на початку 90-х років заходився з запалом оцінювати нове в українській літературі (статті та рецензії на твори В. Стуса, Ю. Андруховича, О. Забужко та ін.), цілком резонно претендуючи на роль метра літератури, одного з найавторитетніших критиків у новій політичній і культурній ситуації України» [2, с. 248].

Одним із найважливіших для нашої розвідки є той факт, що Юрій Шевельов був серед фундаторів та ідеологів Ми-

стецького Українського Руху (МУР), який було створено в Німеччині у повоєнні роки (1945–1948), редагував журнали «МУР», «Арка»).

Соломія Павличко свою кандидатську дисертацію захистила з американської літератури. Її перу належать такі книжки, як «Філософська поезія американського романтизму» (Київ, 1988), «Байрон. Нарис життя і творчості» (К., 1989), «Letters from Kiev» (New York, 1992, перевидані в Києві у 2000 році), «Лабіринти мислення. Інтелектуальний роман сучасної Великобританії» (Київ, 1993). А ще в її доробку – дослідження з питань української та зарубіжної літератур, теорії літератури й фемінізму, численні переклади художніх творів з англійської мови, з-поміж яких романи Вільяма Голдінга «Володар мух» та Девіда Герберта Лоуренса «Коханець леді Чаттерлей».

З 1985 року Соломія Павличко працювала в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, викладала в університеті «Кієво-Могилянська академія», читала курс лекцій у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, університеті Альберти (Канада) та Гарвардському університеті (США). Була членом редколегій кількох англійських журналів [4, с. 386].

Педагогічна майстерність Соломії Павличко та Юрія Шельова, їх науковий потенціал мали велике значення для виховання молодих науковців-літературознавців. Разом із величезною зацікавленістю у літературі світовій (що, власне, пов'язане із її фаховою спеціалізацією – романо-германські мови), Соломія Павличко звертається також до ділянки української літератури, відчуваючи нерозробленість окремих тем, яких цинтично сторонилася офіційна наука. Як зізнавалась сама дослідниця, «українська література її заворожує магнетично: стільки парадоксів і невирішених проблем, і така можливість щось нове відкрити, чого ніхто не знає й не уявляє», адже у наших бібліотеках у рукописних відділах лежать справжні скарби, і момент їх відкривання такий солодкий і привабливий...» [5, с. 101], що не може порівнятися з написанням статті про якогось Нобелівського лауреата» [4, с. 386–387].

У 1997 році світ побачила монографія «Дискурс модернізму в українській літературі», яка відразу здобулася на масову

популярність далеко поза літературознавчими колами, а серед науковців і сьогодні користується сталим попитом. Як зазначає Людмила Тарнашинська, книга потребує серйозного прочитання, позбавленого хрестоматійної зашореності, розкутості сприйняття й мислення [4, с. 388]. Ця передумова викликана чи не в першу чергу тим, що Соломія Павличко намагалася у своєму дослідженні «виробити підхід до модернізму не як до набору стильових, формальних або жанрових принципів, а як до певної мистецької філософії, певної моделі літературного розвитку в нашому столітті» [1, с. 12], а також відкривала нові, досі ніким не опрацьовані на належному рівні, теми, серед яких і питання модернізму в контексті Мистецького Українського Руху, одним із очільників якого, як уже зазначалося вище, був Юрій Шерех-Шевельов.

Зважаючи на те, що Юрій Шерех був одним із провідних ідеологів МУРу, його роботи широко застосовуються дослідницею для аргументування її висновків про діяльність організації та її контрверсійне ставлення до модернізму. Розділ «МУР як епоха і як дискурс» увібрав у себе роздуми та спостереження про здобутки і трагедію еміграції, серед якої визрів конфлікт поколінь і поколінневих естетик, відбулась поляризація за поглядами на мистецтво: з одного боку, апелювання до традиції, сакральності імен і понять, з другого – до динаміки модернізму, космополітизму тощо. Особливість діяльності організації полягала в тому, що вона була створена на засадах елітарності, а чимала кількість її членів була достатньо освіченою, щоб брати участь у теоретичній дискусії про стилі, напрями й перспективи мистецтва. Щоправда, розмов про літературу на той час, як зазначали самі МУРівці, було більше, ніж самої літератури. Це відзначила і Соломія Павличко: «Мало який період української літератури, мало яка її сторінка пронизані таким духом теоретизування, як три роки МУРу» [1, с. 283].

Варто відзначити, що дискурс модернізму в самій організації розгортався, власне, у тій стратегії, яку собі за взірець обрала Соломія Павличко. Зокрема, погляди зосереджувалися на головному конфлікті між філософією народництва, у межах якої сформувалися деякі художні традиції XIX століття, і модернізмом. Дискусії точилися між дво-

ма парадигмами — народництвом із його гіперболізованою українськістю, патріотизмом, популізмом (аж до хуторянства, закритості культури, загостреного реалізму, навіть консерватизму) і модернізмом, що передбачав європеїзм, інтелектуалізм, відкритість культури, естетизм, зображення життя інтелігенції.

Контроверсійність позиції Юрія Шереха у цей період полягала в тому, що він відстоював створення національно-органічного стилю, виділяючи дві основні групи письменників: «європеїстів» і «органістів». На перший погляд, «європеїсти» мали обстоювати засади модернізму, а «органісти» — народництва, і останні мали, за версією Юрія Шереха, побороти перших. Соломія Павличко відзначає те, що імponує їй: «Шерех із самого початку визначив Україну як модерну націю», дав відповідь на питання «що робити?» — створити варіант модернізованого народництва, значно освіченішого та рафінованішого за всі попередні [1, с. 294]. Проте дослідниця зауважує, що «національна органічність, чи органічна національність, хоч би як широко й модерно вона окреслювалася, не руйнувала український ізольовано-патріархальний світ, а пробувала воскресити його, наповнити новою енергією» [1, с. 296]. Як бачимо, у своїх теоретичних настановах Юрій Шерех стояв більше на позиціях народництва, ніж модернізму. Проте, вважає Соломія Павличко, «журнал «Арка» (1947–1948), редагований тим самим Юрієм Шерехом, що висунув ідею національно-органічного стилю наприкінці 1945р., мав характер не народницький, національно зорієнтований чи ізоляціоністський, а скоріше навпаки — модерний, інтелектуальний, естетський і позапартійний» [1, с. 311]. Зрештою, як зазначає Леонід Ушкалов, «про які б матерії не йшлося, у писаннях Шереха лунають два лейтмотиви», перший із яких окреслюється імперативом «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована», а другий означається як «самостайність літератури...». З огляду на це Шерех наполегливо обстоює думку про відрубність літератури від політики» [6, с. 102]. Зважаючи ж на стереотипні погляди МУРівців, які вони винесли з радянської України, модернізм не служить народові, а заперечує обраність літератури в сенсі служіння, ставлячи питання про обраність у сенсі її елітаризму, служіння самій собі; модернізм зосереджений не на ідеях творчості, а

на її інструментах; передбачає в ролі читачів не весь народ, а вузьке коло посвячених і освічених [1, с. 307]. Юрій Шерех у власній діяльності, попри рецепти, які він давав митцям, сам стояв більше на засадах модернізму. Зрештою, «пізніше тезу про національно-органічний стиль сам Шерех назвав візіонерством і наївністю. Як і ідея «великої літератури», вона залишилася повчальним літературним документом і нездійсненим рецептом, як майже будь-який абстрактний рецепт» [1, с. 297]. У своїх же критичних статтях подальшого періоду Юрій Шерех випробовував різні стратегії не тільки зацікавити читача, а й «погратися» з ним, вивіряючи таким чином, чи спроможний останній вловити нюанси, відчитати підтекст. Юрій Шевельов був видатним мовознавцем, Юрій Шерех — не менш видатним літературознавцем, критиком мистецтва, і обидві іпостасі цього науковця, зрештою, були високо поціновані не тільки, і, на жаль, у першу чергу не в Україні. Те, що заповідалося діячам МУРу — завоювати авторитет у світовому мистецтві — втілив своєю діяльністю Юрій Шерех-Шевельов. Мусимо підкреслити, що сам науковець не раз зазначав: з роками він усе більше схилявся до «західництва», тобто прагнув подолати провінційність, хоча, на його думку, досить безуспішно. Знаковим у цьому плані є згадка про визначних діячів української літератури, таких як Тарас Шевченко, Леся Українка тощо, які, попри все, не є винятково знаними у світі. Водночас, нагальною постає потреба дорівнятися до світового рівня, причому, наголошує Юрій Шерех, «Світ сприймає нас лише модерними, лише на тому рівні, на якому існує сам. «Гопаком» його не захопиш, не будуймо ілюзій. Не захопиш гопаком і літературним... а модернізм у нас був на початку століття нинішнього, він мав свої відмінності від центральноєвропейського, але саме ним і зацікавився в інших країнах: Стефанік і Коцюбинський перекладалися тоді в Європі. Тоді було оновлення літератури, що відгукнулося і в «празькій школі» 20-х років, і геть пізніше...» [7, с. 421 — 422]. І саме шляхом подолання «соцреалізму» в літературі радянської доби, як то біло зроблено МУРом та іншими імміграційними літературними школами, можливо піднести вітчизняне письменство до світового рівня та досягнути міжнародного визнання. Водночас літе-

ратурознавець наголошує на неможливості викреслення з історії літератури будь-яких явищ, у тому числі й таких, що обмежували саму літературу, робили її провінційною. Шерех закликає колег-науковців: «Будьмо істориками! Досить, що за недавніх часів не можна було ваші енциклопедії взяти до рук: в тій того партійного діяча нема, а в іншій – іншого... В «Історії літератури» мусить все лишитися, але поясненням із сьогоденних позицій, – то буде правильним підходом. Це стосується і явищ – той же соцреалізм, і постатей – той же Корнійчук. Інакше губиться тло процесу» [7, с. 421–422].

Отже, наукові дискурси Соломії Павличко і Юрія Шевельова оберталися навколо питання модерності та модернізму, були спрямовані на актуалізацію малодослідженого й контроверсійного в українській літературі. Глибоке переконання в тому, що українська література у своєму розвитку повинна не тільки орієнтуватися на мистецтво Заходу, а й розбудовувати національно-органічне, проте без впадання в «розчуленість» і хуторянство, дало можливість обом створити цілком самодостатні концепції, за якими українська література має що свого показати Європі. Вважаємо, підходи і принципи обох науковців є знаковими для творення позитивного іміджу української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Павличко Соломія; [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
2. Поліщук Я. Література як геокультурний проект: Монографія / Поліщук Ярослав. – К.: Академвидав, 2008. – 304 с.
3. Соломія Павличко. Бібліографічний покажчик / [уклав С. Захаркін. – Вступне слово «До читачів» Л. Танюка]. – К.: Парламентське видавництво, 2000.
4. Тарнашинська Л. Контроверсійність як усвідомлена необхідність (Соломія Павличко: літературознавець, особистість) // Тарнашинська Людмила. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 385 – 400.
5. Тарнашинська Л. Соломія Павличко: «Момент відкриття такий солодкий...» // Тарнашинська Людмила. Закон піраміди:

Діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. – К.: Пульсари, 2001. – С. 97 – 106.

6. Ушкалов Л. Юрій Шерех. Історія української літератури «не для дітей» // Ушкалов Л. Скворода та інші: Причинки до історії української літератури / Ушкалов Леонід. – К.: Факт, 2007. – С. 96–111.

7. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / Шевельов Юрій; [упор. Оксана Забужко, Лариса Масенко]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 471 с.

8. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології [Текст]: У 3-х т. – Т. 1. – Харків, 1998. – 607 с.; Т. 2. – 367 с.; Т. 3. – 431 с.

9. Юрій Володимирович Шевельов (Юрій Шерех). Матеріали до бібліографії / [упоряд. А. Даниленко і Л. Чабан]. – Нью-Йорк: УВАН, 1998. – 200 с.

АННОТАЦІЯ

Научная деятельность Соломии Павличко и Юрия Шевелёва в контексте модернистической парадигмы

Статья посвящена короткому анализу взглядов на научно-педагогическую деятельность С. Павлычко и Ю. Шевелева в контексте модернистской парадигмы на фоне модернистского литературно-художественного процесса. Несмотря на некоторые различия во взглядах, их объединяют новаторские подходы в литературной критике, что и способствовало созданию позитивного имиджа украинской культуры.

Ключевые слова: модернизм, контекст, новаторский подход, критика, культура.

SUMMARY

Scientific activities of Solomiya Pavlychko and Yuri Shevelev in the context of modernistic paradigm

The article is devoted to the short analysis of views at S.Pavlychko and Y. Shevelev's scientific and pedagogical activity in the context of modern paradigm on the background of modern literary and art process. Not looking at some distinctions in views they are close in their innovative approaches in the literary criticism that promoted creation of positive image of the Ukrainian culture.

Keywords: modernism, context, the innovative approach, criticism, culture.